

A POZSEGAI KÁPTALAN NEVÉBEN KIÁLLÍTOTT HAMIS ÉS GYANÚS OKLEVELEK 1353 ELŐTT

A pozsegai káptalan 14. század közepéig nyomon kísért hiteleshelyi tevékenységéből ránk maradt 125 oklevélből, illetve oklevélemlítésből három diploma kelt formailag és tartalmilag gyanút arra, hogy hamisnak, vagy interpoláltak véljük. Kronológiailag első, amely a káptalan gyakorlatától eltér, az 1250. augusztus 27-én kelt oklevél. A káptalan előtt megjelent Borics bán fia István és Bors fia Sándor, István elismerte, hogy bántalmazta Sándor feleségét, Margitot és hat serviensét megölte, továbbá házában számos kárt okozott. Ezért Borics bán fia István Sándornak adományozza rokonai és a szomszédok — Horsova-i Lampert és Dubowyk-i Berizlaus — beleegyezésével saját Zalathnuk nevű birtokát. A káptalan oklevele leírja a szóban forgó föld határait anélkül, hogy a hiteleshelyi külső munkáját említették volna.¹

Az oklevél tartalmával, terminológiájával kapcsolatban semmiféle gyanú nem merülhet fel. Kiállításában azonban eltér az ekkortájt Pozsegán szokásos gyakorlattól. Legfeltűnőbb hiányossága a chirographálás elhagyása, noha ez a korai káptalani oklevelek egyik fontos hitelesítési módja volt, s az 1290-es évekig szinte következetesen alkalmazták Pozsegán is.² Az oklevél keltezése sem a 13. század második felének helyi praxisát követi, mivel itt pontos napi dátumot adnak. Az oklevél kiadásának napi kelettel történő jelölése előtt, az 1290-es évek előtt,³ két esetben fordul elő ez, egyszer 1268-ban,⁴ másodszor pedig 1283-ban.⁵ Az eltéréseket talán azzal lehetne magyarázni, hogy az oklevelet abban az időben adták ki, amikor még a káptalan oklevéladó tevékenysége viszonylag szerény és a hiteleshelyi kancellária nem alakult ki, nem egységesedett az oklevelezés gyakorlata. Az oklevél formulái és fogalmazása azonban gyakorlott oklevélfogalmazót sejtetnek. A privilegium írása is megerősíti ezt. Összességében az 1250. augusztus 27-re keltezett oklevél nehezen

¹ A Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban Dl.). 33 706.

² 1291. Dl. 34 089. az utolsó chirographált oklevél, bár egy 1280-as oklevélről szintén hiányzik a megerősítésnek ez a módja. Dl. 40 159.

³ 1292. május 25-én kelt oklevélről kezdve minden oklevelet pontos napi dátummal láttak el. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VII. Ed. T. SMČIKLAS, Zagreb 1909. 84—85. (a továbbiakban Sm.)

⁴ Dl. 1144.

⁵ Dl. 33 515.

illik bele a pozsegai káptalan korai gyakorlatába, valódiságához azonban komoly tartalmi kétség nem merülhet fel, talán csak hibás keletű oklevéllel van dolgunk.

Sokkal nyomósabb ellenérvek hozhatók fel az 1311-ben az Aba nemzetség Lipóci ágának birtokosztályát tartalmazó oklevéllel szemben.⁶ A Lipóci ághoz tartozó két család, Péter fiai és Sándor fiai első osztásukat 1282-ben tartották, amikor az ágnak nevet adó Sáros megyei Lipócot osztották meg egymás között.⁷ 1299-ben egy újabb birtokmegosztással kapcsolatos vitából keletkezett per kerül a király elé. Péter comes fiai, Lukács, Péter, Demeter, István és László, unokatestvéreiket Sándor fiait László mester titeli prépostot és királyi alkancellárt, Demeter, Miklós és Sándor mestereket perbe idézték, mert a Dráván túl fekvő Nekcse, Pakrac, Radvány és Szentmihály birtokból nem adták meg a nekik járó részt. László mester a Sándorfiaiak képviseletében a király előtt bemutatta IV. Béla és V. István kiváltságleveleit, amely szerint a király és a jelenlévő bárók bizonyítottan találták Sándor fiaiak jogigényét a négy birtok egy részére, végül azonban az okleveles bizonyítás ellenére a per a jelen lévő bárók és nemesek közbenjárására kompromisszummal fejeződött be. Radvány és Szentmihály Péter fiaihoz került, Nekcse és Pakrac pedig teljes egészében Sándor fiainál maradt. Végezetül az oklevélben felsorolják a többi maguk között felosztott birtokot is, amely szerint Lipóc déli része Éleskő várral Sándor fiaié lett, míg a Lipóc másik fele Péter fiaihoz került. Csabamezőt, Szurdokibenét, Verestót, Kompoltot, Foncsolt és Patát Sándor fiai, a Fehér-Körös és a Maros folyók között fekvő Székudvart, Wasyant és Arkychalant viszont Péter fiai kapták meg.⁸

A kompromisszum, úgy látszik, nem hozta meg a várt békességet és az 1310-es évek elején újabb vitákról tudunk. Károly Róbertnek 1312. május 9-én Sáros vár alatt kelt oklevelében birtokaik elvesztésére ítélte Péter fiai, Lukácsot és Pétert, mivel elfoglalták Lipóc várát, amellyel 50 márkát okoztak Sándor mesternek, s a többszöri idézések ellenére nem jelentek meg a Kopasz nádor által Újvár és Zemplén megyék részére Kassa mellett, majd Sáros vár alatt tartott generális congregatio.⁹ Úgy tűnik, hogy a lipóci várát még 1314-ben sem sikerült Sándor fia Sándor mesternek visszaszereznie, hasztalan próbálták a várát elfoglalva tartó Péter és Lukácsot megidézni, végül Károly Róbert megengedve, hogy a családságot családsággal játsszák ki (fraus fraude deludatur), királyi hatalmánál fogva (nostra regia auctoritate) felmenti Sándort Lukáccsal és Péterrel kötött minden egyezsége és ígérete alól.¹⁰

A vitában azonban Sándor igazának bizonyítása érdekében oklevélhamisítást is igénybe vett. A pozsegai káptalan 1311-ben kelt oklevele szerint megjelentek előtte Sándor comes

⁶ Anjou-kori okmánytár I. Szerk. NAGY IMRE. Bp. 1878. 241–245. (a továbbiakban A.); DI. 1790 és DI. 1792, illetve átírata DI. 1791.

⁷ Az Aba nemzetség Lipóci-ágának történetére, és a Lipóci- és a Nekcsei-család birtokosztályaira PÓR ANTAL: Lipóczi és Nekcsei Demeter és Sándor. in: Századok 24 (1890) 20–43., KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Bp. 1900. 59–61.

⁸ Árpád-kori új okmánytár X. Szerk. WENZEL GUSZTÁV. Bp. 1873. 329–332. (a továbbiakban AUO.).

⁹ A. I. 256–257.

¹⁰ A. I. 331–332., ezen oklevél hitelességével szemben is kétegy támad, mivel tudomásom szerint felmentést csak a pápa adhatott esküvel kapcsolatos ügyekben.

fiai, Demeter és Miklós mesterek, magukért és testvérükért Sándorért, illetve Péter comes fiai képviselőiben Lukács, Demeter és Péter mesterek, és maguk között birtokosztást tartottak. A pozsegai oklevél megismétli a korábbi osztályt, noha nem említi meg III. András oklevelét, melyet a kiadás évében a budai káptalannal is átfírtak a felek, annak ellenére sem, hogy Lipóc birtok határjárását szinte szó szerint abból az oklevélből másolták át. A felosztásra került birtokok felsorolása után kiderül az oklevélhamisítás indítóoka. Sándor fiai elismerik, hogy az ő részük az értékesebb — kilenc birtokot kaptak és egy várat, míg a másik fél csak hat falut — és a különbözet fedezésére 1300 budai márka finom ezüstöt, 10 vég yperni posztót és öt, összesen 60 márkát érő lovat adtak Péter fiainak. A kárpótlás hatalmas értéke magában is gyanút keltő.¹¹

Az oklevél tartalmi és formai tekintetben is megerősíti a benne foglalt szerződés hamis voltát. Szerkezete annyira teljes, hogy a hiteleshelyi oklevelek minden része megtalálható benne,¹² s ez a pozsegai gyakorlatban nagyon ritka,¹³ így különösen feltűnő a hosszú arenga és a szintén bő szavatossági formula. A két oklevélrésznek a funkciójából — az oklevél fontossága és a megegyezés betartása — következik, hogy nagy figyelmet szentelt nekik a hamisító. A Pozsegán ebben az időben ritka *damus per manus* formula is megtalálható az oklevélben, s kiállítójának *Puer dictus Theophil lectort* adja meg. Keletkezésében sem az 1290-es évektől általános napi dátumot hozza, hanem csupán a kiadás évét jelöli. Az oklevelet a pozsegai hiteleshelyi gyakorlatban egyetlen egyszer — 1220-as évek — jelentkező méltóságnévsor zárja le.¹⁴ A *privilegium* függőpecsétje sajnos mára már elveszett, viszont a megerősítés is eltér a 14. században szokásos helyi gyakorlattól, mivel *chirographáltak* a diplomát.¹⁵

Az oklevélben szerepeltetett pozsegai kanonokok felsorolása anakronisztikus, mivel azt a Theophilt említi 1311-ben *lectornak*, aki már 1303 végén vagy 1304 elején átkerült Esztergomba,¹⁶ Lőrinc prépost ugyan csak 1288 és 1308 között szerepel hiteles oklevelekben a káptalan vezetőjeként, de nem kizárható, hogy 1311-ben még hivatalban volt.¹⁷ Demeter cantorról viszont nem tudunk, 1308-ban Mihály viselte ezt a tisztséget, Demeter néven

¹¹ A. I. 241–245, Sm. VIII. 301–304.; Csák Máté Vöröskő várát és tartozékai felét 200 márkáért és egy katonai páncélért vette meg. KRISTÓ GYULA: *Feudális széttagolódás Magyarországon*. Bp. 1979. 157.

¹² *Intitulatio, inscriptio, salutatio, arenga, promulgatio, dispositio, szavatosság, corroboratio, datum damus per manus* formulával és méltóságnévsorral.

¹³ KOSZTA LÁSZLÓ: *A pozsegai káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig*. Szeged 1990. (kézirat) 76–89. (Az oklevelek belső ismertető jegyei című fejezet).

¹⁴ *Hazai okmánytár VIII.* Szerk. NAGY IMRE. Bp. 1891. 17–18.

¹⁵ A hamis oklevél parja is ránk maradt, és a két hátya a *chirographum* mentén pontosan összeilleszthető. *DI.* 1790. és *DI.* 1792.

¹⁶ KOLLÁNYI F.: *Esztergomi kanonok*. Esztergom 1900. 30–31., KOSZTA LÁSZLÓ: *A pozsegai társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig*. In: *Aetas* 1991/3-4. 47–48. (a továbbiakban KOSZTA 1991).

¹⁷ *AUO.* IV. 312., *AUO.* IX. 524., *AUO.* XII. 487., *Sm.* VII. 84–85., *A. I.* 157–158., KOSZTA 1991.

1305-ben és 1306-ban az olvasókanonok fordul elő.¹⁸ Máté custos is csak ebben az oklevélben szerepel.

A oklevél hamisítója azonban némileg tisztában volt a pozsegai gyakorlattal, talán rendelkezésére állt a káptalan egy korábbi kiadványa, mivel a hiteleshelyi privilégiumok intitutatioi általában a prépostot névszerint említik,¹⁹ addig ő a pozsegai szokásnak megfelelő egyszerűbb formát választotta,²⁰ s tudása volt arról is, hogy a káptalanban nincs dékán.²¹

Az oklevél hamis voltát megerősíti Károly Róbert nevében Sárospatakon 1312-ben kelt átírata is.²² A királyi privilégiális transsuptum külalakja azonnal elárulja, hogy itt is hamisítással van dolgunk. A pozsegai oklevelet és parját, továbbá Károly Róbert oklevelét ugyanaz a kéz írta, az írástípus, a betűk kialakítása teljesen megegyezik egymással. Azt természetesen ki kell zárunk, hogy a hamis pozsegai okleveleket a királyi kancellária egy fogalmazója írta volna meg, s annak hitelesítő átírásával véletlenül megint csak őt bízták volna meg, mivel a királyi oklevél méltóságnévsora is problémás. Tamás helyett Budizlao-t nevezí esztergomi érseknek, és Kán László helyett Miklós szerepel erdélyi vajdaként.²³

A királyi oklevél hamisításához Nekcsei Sándor rozgonyi hősnek a csata után kapott egyik királyi oklevele szolgálhatott mintának. Az ütközet — 1312. június 15. — után Károly Róbert Sárospatakra húzódott vissza és onnan keltezi híveinek az adományozó okleveleket.²⁴ Úgy tűnik, hogy Sándor végig az uralkodó mellett volt, természetesen vehetjük, hogy igyekezett a győzelmet saját érdekében is megfelelően kihasználni, és új birtokokat szerezni, s nem pedig a távoli Necskére hazautazni egy oklevél átíratatása végett. A közeli Lipóc nem jöhet számításba, mivel ezekben az években Péter fiai tartják elfoglalva.

¹⁸ Sm. VIII. 107. és 112., Dl. 86 978., KOSZTA 1991. 48.

¹⁹ Pécsi káptalan 1304. június „Nycolaus prepositus et capitulum ecclesie Quinqueecclesiensis...” A. I. 86., 1310. június „Ladyslaus prepositus et capitulum ecclesie Quinqueecclesiensis...” Gróf Zichy-család okmánytára I. Szerk. NAGY IMRE, NAGY IVÁN és VÉGHELY DEZSŐ. Pest 1871. 126.

²⁰ Pl. 1310. október 18. „Capitulum ecclesie beati Petri de Posaga” Dl. 86 979; az 1308. október 18-án kiadott oklevél intitutatiojában szerepel ugyan Lőrinc prépost neve (Nos Laurencius prepositus ecclesie beati Petri de Posega...), de itt nem hiteleshelyi kiadvánnyal van dolgunk, hanem Lőrinc mint pozsegai főesperes saját maga nevében adja ki egy bizonyos Tamás mester felesége jegyajándéka ügyében. A. I. 157—158.

²¹ A pozsegai káptalanban egyetlen egy dékánt ismerünk az 1220-as években felbukkanó Tomát. A tisztség valószínűleg a 13. század folyamán megszűnt. KOSZTA 1991. 46.

²² Dl. 1791. Az oklevél dátumát és méltóságnévsorát közli A. I. 280.

²³ Károly Róbert oklevelét a méltóságnévsor hibái alapján már Engel Pál hamisnak tartja, mivel Tamás 1305—1321 között volt esztergomi érsek, Miklós erdélyi vajdának titulálásával kapcsolatban megjegyzi, hogy Károly Róbert még 1313-ban is Kán Lászlót nevezí erdélyi vajdának, „a hamisítót az téveszthette meg, hogy 1312-ben Károly bárói között hiteles oklevélben csakugyan előfordul Miklós vajda (Nicolaus woyuoda. Sm. VIII. 312.), aki Pok nb. Miklós korábbi és későbbi erdélyi vajdával azonosítható, de aki akkor nem viselt hivatalt.” ENGEL P.: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310—1323). In: Századok 122 (1988) 94—95. 16. jegyzet.

²⁴ KRISTÓ GY.: A rozgonyi csata. Bp. 1978. 87.

Sándor július 6-án nyerte el az első adományát az uralkodótól,²⁵ amelyet követ még Sárospatakon Nekcse-Szentmárton átadása várépítési joggal,²⁶ végül pedig augusztus 10-én már Kassa mellett a Sáros megyei megyyesi erdő adományozása.²⁷ A nekcei adomány privilegiális alakban volt kiállítva, így ez szolgálhatott talán mintának, de méltóság-névsort nem tartalmazott, a hamisító viszont már szükségét érezte, hogy írjon egyet, amelynek pontos megfogalmazására azonban elégtelenek voltak ismeretei. Különösen Esztergommal kapcsolatos információi voltak pontatlanok, mert sem az érsek, sem mint azt a hamis pozsegai oklevelek mutatják, az esztergomi székeskáptalan prépostjának nevét nem tudta.

Összességében formailag mind a pozsegai, mind a királyi oklevél esetében jól sikerült korabeli hamisítással van dolgunk, írója jártas volt az oklevélfogalmazásban. Sándor fiai közül valószínűleg nem Necskei Demeter tárnokmester, vagy a másik testvér, Miklós volt a megbízó, hanem Sándor. Talán ezt igazolja az is, hogy a pozsegai káptalan előtt megjelentek között nem is említik Sándort mint aki személyesen jelen lett volna, így akarták személyét az esetleges gyanú árnyékától is megóvni. Amennyiben helyes a feltételezésünk hogy a hamisítás kezdeményezője Sándor volt, akkor az oklevél írásának terminus post quem-je 1326 körülre, Sándor halálának idejére tehető. Terminus ante quem-ként Boleszló esztergomi érsekségének kezdetét az 1321-es esztendő tkinthetjük.²⁸

A harmadik gyanút keltő oklevelet keltezése szerint 1342 október 12-én adta ki a pozsegai káptalan, bizonyítva benne, hogy megjelentek előtte Mogh-i Zorard fiai, Pető, István és Mihály, másrésről Pekeri Lőrinc fiai Pál és Péter, maguk és fiaik, Benedek és Miklós illetve János nevében. Zorard fiai elmondták, hogy örök jogú birtoklásra minden haszonvétellel együtt eladták a Chulyazeg nevű szigetet Lőrinc fiainak, akik viszont beleegyeztek abba, hogy az eladók jobbágyai továbbra is használhassák a szigeten lévő erdőt és tönkretétel nélkül fákat is kivághassanak onnan.²⁹ Az oklevéllel szemben tartalmi kifogás nemigen hozható fel, hacsak az nem, hogy minden haszonvétellel együtt történt az eladás, mégis bizonyos jogokat a továbbiakban közösen használtak az eladó és a vevő, emberei. Formai szempontból viszont feltűnő, hogy az oklevél chirographálva van, noha már fél évszázada nem alkalmazza a pozsegai káptalan az intercidálást, másrészt a diploma függőpecséttel volt megerősítve, de formulái alapján pátensnek minősül. Magunk részéről nem merünk teljes bizonyossággal állást foglalni a hamisítás vagy interpolálás mellett, mivel máskor is előfordult már Pozsegán, hogy pátens oklevelet függőpecséttel

²⁵ A. I. 261–262.

²⁶ A. I. 276–280.

²⁷ A. I. 267–268.

²⁸ PÓR ANTAL: Boleszló herceg esztergomi érsek. Különnyomat az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat III. évkönyvéből. Esztergom 1900. 6–7. Az oklevélben előforduló Bodizlao ablativus bizonyosan Boleszló érsek nevét rejti, mert 1323. április 13-án Pozsonyban az érsek saját maga kiadott oklevelében is felbukkan a névalak nominativus-os formája a Bodizlaus. Monumenta ecclesiae Strigoniensis III. Ed. LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii 1924. 23., Anjou-kori oklevéltár VII. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ és GÉCZI LAJOS. Bp.—Szeged 1991. 65.

²⁹ Dl. 100 001.

láttak el,³⁰ a chirographálás pedig elképzelhető, hogy a felek külön kérésére történt. Bizonyosat csak a pekeri oklevelek átnézése után lehetne mondani az említett oklevél hitelét illetően.

A felsorolt három oklevélen kívül egy további pozsegai oklevelet kell megemlítenünk. 1283-ban a káptalan bizonyoságlevelet adott ki egy Predisinch-ben (Pozsega megye) fekvő birtokrész eladásáról. Az említett oklevél 1305-ös átiratának 19. századi másolataiban³¹ elírás nyomán 1273 szerepel keltezőként. Valószínűleg ez tévesztette meg T. Smičiklast, aki így kétszer adta ki okmánytárában az oklevelet, egyszer az 1273-as évnél,³² másodszor pedig kivonatosan 1283-nál.³³

³⁰ 1331. Dl. 99 933., 1332. Dl. 99 937.

³¹ Dl. 33 253 és Dl. 848.

³² Sm. VI. 62–63.

³³ Sm. VI. 454.

Forged and Suspicious Documents Issued by the Chapter of Pozsega before 1353

In an analysis of the record-keeping activity of the Chapter of Pozsega before 1353 the author found three documents which raise the suspicion that they may have been forged or interpolated because of their form or content.

From the point of view of content the document issued on 27th August, 1250, no arguments can be enumerated, but its form differs from that of its contemporaries, so perhaps only the date is incorrect. Weighty counter-arguments can be put forward in connection with the document which contains the distribution of the landed property of the Lipózi branch of the Aba family, which dates from 1311. A description of estate boundaries dating from 1299 was incorporated in the document issued in 1311, but was in fact written in the first part of the 1320s. The forger had some information about the practice followed by the Chapter of Pozsega, but he did not stick to it formally, as can be seen from the use of *arenga* and a list of dignitaries. The fact that the document was forged is confirmed by the corroboration issued in the name of Charles Robert, king of Hungary in 1312, which is also forged. The royal document and that of the Chapter of Pozsega are the product of the same hand and the inspirer of the forgery may have been Sándor Nekcse.

The third problematic document of the Chapter was issued on 12th October, 1342, and deals with the sale of an island. What is conspicuous about the contents is that it cedes the island with all belonging to it to the new owner, but a clause allows the original owner the use of the forest on the island. The form of the document also differs from the usual practice. Whether the document is a forgery or not can only be determined after analysis of documents issued in connection with this island by other recordkeeping chapters.